

Dünya ədəbiyyatında çox az sayda yazıçı var ki özündən sonra tarixi-sənədli məlumatlarla zəngin bir irs qoyub getsin. Tarixi araşdırmaq, onu təkcə yazıçı qələmi ilə deyil, həm də rəssam fırçası ilə təsvir etmək məharəti məhz Lev Tolstoy dühasına xasdır. Xüsusən də, on il ərzində ərsəyə gətirdiyi “Hacı Murad” povestinin təkcə tarixi əsər deyil, həm də özünəməxsus adət-ənənəsi, xarakteri, həyat tərzı olan Qafqaz insanının dünyaya tanidilmasında böyük rolu oldu. Yazıcının ölümündən sonra çap olunmuş son əsəri “Hacı Murad” müharibə və siyasi münasibətlərlə yanaşı, iki fərqli millətin mədəniyyəti, təfəkküründən bəhs edən bir həyat hekayəsidir. Gerçək, tarixi hadisələrdən təsirlənərək yazdığı bu əsərdə Rus İmperiyasına qarşı var qüvvəsilə, qəhrəmancasına vuruşmuş qafqazlı döyüşçü Hacı Muraddan bəhs olunur. “Hacı Mu-

gərə, Vorontsovun oğlu Sergey Mixayloviç Hacı Murad ilə Vladı-qafqazda tanış olub. “Məni qəbul edin, sizə faydalı olaram, Şamili öldürərəm və ərazilərini ələ keçirərəm” - deyərək Hacı Murad ona bildirib. O da atasına bu barədə məlumat verdikdən sonra Vorontsov razılıq verib. Hacı Murad əvvəlcə Tiflisə, ordan da poçt faytonunda Nuxaya gəlib.

Ailəsinin çeçenlərin əlinə düşdüyünü öyrənəndə onları xilas etmək üçün dəfələrlə ruslara müraciət etsə də onlardan kömək gəlmədiyinə görə Hacı Murad hər şeyi gözə alaraq yollara düşür. Ancaq yolun yarısında rusların mühasirəsinə düşür, dörd müridi ilə birlikdə ruslarla var gücü ilə vuruşsa da bu döyüşdən qalib çıxıb bilmir. Hacı Muradın başı kəsilərək Vorontsova göndərilir, başsız bədəni isə qətlə yetirildiyi yerdə dəfn olunur. Bir müddət Tiflis yanğınsön-

din kəlləsinin digər qalıqlarla birlikdə basdırılmasını tələb edir.

Hacı Murad sağlığında ruslarda elə bir qorxu yaratmışdı ki, sırf onun ölümünə inanmadıqları üçün başını kəsib nümayiş etdirməyi qərara almışdılar. Hadisədən bir neçə gün sonra Qafqaz canişini Vorontsov Tiflisdən Sankt-Peterburqa, knyaz Çernışevə göndərdiyi məktubunda yazır: “Onun başını Zaqataladan gətirdilər. Onu seyr etmək maraqlıdır... Nə qədər insanı və əyaləti qorxu içində saxlamış bu adam həqiqətən də ölüb...” Həmin vaxt Zaqatala qalasında xidmət edən zabıt V.Poltoratski sonralar xatirələrində yazırdı: “Əfsanəvi döyüşçünün cəsədi bizlərə çox baha başa gəldi. Hacı Muradın yaraladığı 18 nəfərdən 11-i həlak oldu... Yer üzünü nəhəng bir şəxsiyyət tərk etdi...”

Göründüyü kimi, ruslar ondan nə qədər qorxsalar da, bir o qədər

əsərdə bu tərəfdəyişdirmənin vacibliyini, Şeyx Şamilə Muradın fikirlərinin niyə haçalandığını təfəsilatı ilə göstərmişdi. Tolstoy bu güclü, möhkəm xarakterli dağ adamına böyük heyranlıq duyurdu. Xüsusilə də onun soyuqqanlılığı, təmkinini dəfələrlə qeyd edirdi. Məsələn: Hacı Muradı bir italyan operasına aparırlar. Düşünürlər ki, burda sıxılıb üz-gözünü turşudacaq və s. Hacı Murad isə üzündə heç bir təəccüb işarəsi göstərmədən bir pərdə seyr edir, sonra sakit etinasızlıqla teatrdan ayrılır. Ertesi gün Vorontsovların ziyafətinə qatılır. Tolstoyun təbiri ilə desək, “yarıçılpaq qadınlar utanmadan” Hacı Muradın qarşısında nazlanana nazlana ziyafəti bəyənib-bəyənmediklərini soruşurlar. Hər kəs Muradın üz ifadəsini, emosional cavabını gözlərkən, o yalnız “Bizdə belə şeylər yoxdur”, deməklə kifayətlənir. Tolstoy öz qəhrəmanını dininə, ailəsinə, adətinə bağlı, amma eyni zamanda başqalarına xor baxmayan, dostcanlı, insanpərvər, əxlaqlı kimi oxucuya təqdim edir. Şəxsi münasibətlərində Muradın başqa dindən və millətdən olanlara qarşı ön yarıqsı yoxdur. Qadınlara qarşı çox diqqətli və sayğılıdır. Yazıçı qadınlara münasibət məsələsinə gəlincə, ümumiyyətlə burda ümumqafqaz xarakterini heyranlıqla qabardır. Məsələn, səhnələrin birində qafqazlı evində qonaqlar üçün süfrə açılıb. Evin xanımı mümkün qədər səssiz hərəkətlərlə süfrəyə yemək düzür. Bütün qonaq kişilər nəinki qadının üzünə baxmırlar, hətta başlarını yuxarıya belə qaldırmırlar ki, təsadüfən qadınla baxışları toqquşmasın. Söhbət yarıda kəsilir, ta qadın otaqdan çıxana qədər heç bir kişi gözlərini döşəmədən ayırmır. Bu səhnəni ən xırda təfərrüatlarına qədər təsvir edən Tolstoy oxucunu sanki sehirli qələmi ilə Müsəlman Qafqazının özünəməxsus ənənələri, yazılmamış qanunları ilə dolu aləmə aparır. Bu da təbii ki, qeyrimüsəlman, qafqazlı olmayan millətlərə qəribə və maraqlı görünür. Bu, Avropaya, sərbəstliyə meyilli, xüsusən də XX əsrin rusları üçün “barbar qafqazlı” düşüncəsinin məhvəsinə yönəlmiş şok effekti idi. Tolstoyun istər yazıçı kimi, istərsə də diqqətli müşahidəçi kimi bacarığına şübhə edilməz. Qərbdə bu dahi haqqında belə bir söz var. Deyir: Tolstoy yeri gələndə özü özünə müəllimlik edəcək bir gücdədir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hətta Tolstoyun özü də vaxtilə dağ adamları haqqında fərqli düşüncəyə, elə sonralar da Hacı Muradı ilk başlarda anlama bilməmişdi. Amma bu xalqların içində olduqca, onları müşahidə etdikcə, öz milləti ilə müqayisəyə çıxardıqca tərəzinin bir gözünün ağırlaşdığını görürdü. Xüsusən də ömrünün son illərində bu tərəzinin gözü qafqazlıların xeyrinə ağırlaşırdı. Sanki öz millətinə “bu əsəri oxuyandan sonra özünü, həyat tərzini, ailənizə bir də dönüb baxın”, demək istəyirdi... Yeri gəlmişkən, belə nəql olunur ki, Tolstoy ömrünün son illərində yaşadığı Yasnaya Polyanada uşaqları başına yığb onlara maraqlı əhvalatlar danışanda ən çox Qafqazda döyüşməsindən, oraların maraqlı adətlərindən, insanların, xüsusilə də Hacı Muraddan danışmış. Və hər dəfə də bu qəhrəman igrinin acı aqibətindən bəhs edəndə gözləri yaşarmış...

Şəfiqə ŞƏFA

rad”da Qafqazdakı savaşın ən dramatik mərhələsi olan son dönməni yer alır. Tolstoyun gənclik illərində yazdığı Qafqazla bağlı hekayələrində rus əsgərlərinin şücaəti ön plana çıxarıldısa, bu dəfə etnik kökənli, başqa dindən olan yad biri əsərinin qəhrəmanı oldu. Üstəlik, bu əsərdə təkcə sıradan rus əsgərlərinin deyil, hətta zabıtlarının zəif xarakteri fonunda Hacı Muradın güclü, sağlam şəxsiyyəti qabardıldı. Eyni zamanda, Hacı Muradın misalında həm də azad yaşamaq uğrunda ölüm-qalım mücahiləsi verən qafqazlıların faciəvi aqibəti göz önünə sərilirdi.

Tolstoy “Hacı Murad”ı yazdığı müddətdə yüzrlərlə kitab, saysız-hesabsız arxiv materialı araşdırmış, şahidlərlə məktublaşmışdı. Bəzi qaynaqlarda onun araşdırdığı kitabların sayının 5 mini ötdüyü bildirilir. Bundan başqa, Tolstoy İ.P.Naqaşidze, S.N.Şulgin kimi bir çox tarixçinin vasitəsilə müxtəlif kitabxana və arxivlərdə məxfi materialları açıb oxumağa nail olmuşdu. Bu materiallar içində Hacı Muradın rus generalı ilə yazışmaları kimi vacib tarixi sənədlər də yer alırdı.

Əsərə qısa nəzər salsaq görərik ki, çeçen lideri Şeyx Şamilin naiblərindən olmuş Hacı Murad arada yaranan anlaşılmazlıq səbəbindən rus tərəfinə keçir. Amma çox keçmədən hər iki tərəfin etibarını itirir. Ruslar tərəfindən əvvəlcə istə qarşılanarsa da, bir müddət sonra casusluq şübhəsiylə nəzarətə alınır. Qeyd edək ki, Hacı Muradın həyatının Nuxa (Şəki) dövrü ilə bağlı bilgiləri toplamaq üçün yazıçı 1852-ci ildə Nuxanın polis rəisi çalışmış polkovnik İosif Korqanovun dul xanımı Anna Avessalamovna (povestdə Tolstoy onun obrazını Mariya Vasilyevna adı ilə yaradıb) və oğlu İvan Korqanovla məktublaşıb. İosif Korqanov Hacı Muradın öldürülməsi əməliyyatına rəhbərlik etmiş şəxs olmaqdan əlavə, Nuxada Hacı Muradla ən çox ünsiyyətdə olmuş biri idi. Anna Avessalamovnanın dediklərinə

dürmə deposunda saxlanılan baş sonradan çar I Nikolayın əmri ilə görkəmli rus anatomu və cərrahı Nikolay Piroqova göndərilir. Piroqov tərəfindən mumiyalandıqdan sonra baş Sankt-Peterburq Hərbi-Tibb akademiyasının muzeyində nümayiş etdirilir. Yeri gəlmişkən, az qala iki əsr öncə kəsilən baş bu gün də müasir Rusiyanı narahat edir. Hökumət Qafqazın əfsanəvi üsyançısının kəlləsinin muzeydə saxlanmasına, yoxsa dəfn edilməsinə qərar verməyə çətinlik çəkir. Ötən il Dağıstanda fəallar və Hacı Muradın nəslinin nümayəndələri kəllənin muzeydən götürülüb qalan qalıqlarla birgə dəfn olunması haqqında petisiya imzalayıblar. Muradın ulu nəvəsi Məhəmməd-rib Hacımurad ısrarla Hacı Mura-

də hörmət edirdilər. Bu təkcə qorxmaz, cəsur, qərarlı bir igrdə olan münasibətdən irəli gəlmirdi, Qafqaz liderləri çoxarvadlılığa meyilli olduqları halda bu yaraşıqlı kişinin ailəsinə olan sdaqəti, yarıçılpaq rus qadınlarına heç gözünün ucu ilə də baxmaması, ısrarlara rəğmən şərabdan uzaq durması, soyuqqanlılığı və digər başqa cəhətləri də onu rusların gözündə ucaldırdı. Bəzi rus və qərb tənqidçilərinin Hacı Muradı vəhşi, barbar, öz mənfəətini düşünən, qəddar və xain kimi təqdim etməyə çalışmaları uğursuz cəhd oldu. Düzdür, Tolstoy qardaşı Sergeyə yazdığı məktubunda “Bütün Qafqazın birinci cigidi və qəhrəmanı”nın qarşı tərəfə keçməsinə alçaqlıq adlandırmışdı. Amma sonralar özü də